

Orosz Andrea: Kováts József. Az életrajz és az életmű feltérképezése

Vitae 4

Budapest: Reciti, 2021, 308 l.

SZABÓ-REZNEK Eszter

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs
ORCID 0000-0002-9030-3130

Megírható-e egy monográfia ennyire kevés közvetlen forrás alapján? – teszi fel a kérdést Orosz Andrea Kováts József életéről és költészetéről szóló könyvének bevezetőjében. Miután a Reciti Kiadó *Vitae* sorozatának negyedik köteteként megjelent a Kováts-életrajz és -életmű társadalomtörténeti szempontú feltérképezése – ahogy az alcím jelzi – és pontosító újraértelmezése, a válasz: igen, megírható, de ez korántsem egyszerű feladat. A kötetet a szerző vállaltan Kováts verseinek készülő kritikai kiadása előtanulmányaként pozicionálta. Az elején szisztematikusan bemutatott forrásokból kiderül, hogy a maga korában népszerű, de a kéziratosság háttérbe szorulásával az irodalomtörténeti kánon perifériájára kerülő dunántúli költőhöz közvetlenül kapcsolódó dokumentumból valóban igen kevés van, ezeket érdemes itt is felsorolni. A kéziratossal források között egodokumentumokat nem találunk, naplói, feljegyzései, személyes tárgyai, ha voltak is, jelenleg nem fellelhetők. Van viszont egy keresztelési anyakönyv; három darab autográf levél (egy Horvát Istvánhoz, négy verssel együtt, kettő Szemere Pálhoz, amiből az egyik csak egy verset tartalmaz); egy 53 verset tartalmazó autográf verseskötet; néhány okmánytári irat a pápai kollégiumban, amelynek diákja volt; egy ellene folytatott büntetőper iratai; végül pedig olyan kéziratossal versgyűjtemények, amelyek tartalmaznak Kováts-verseket és változó terjedelmű életrajzi bejegyzéseket (az egyik Jókai Mór apjának, Jókay Józsefnek a hagyatékából került elő). Ezen felül a szoroson Kováts-hoz kapcsolódó nyomtatott források közé sorolhatjuk négy, még életében nyomtatásban megjelent versét, illetve a két, halála után kiadott verseskötetet, valamint a 19. századig visszanyúló, róla szóló lexikonbejegyzéseket és tanulmányokat. A forráskritika egyik legizgalmasabb pontja az, amikor Orosz rámutat arra, hogy a lexikonok hogyan vettek át egymástól s örökítették tovább tévedéseket, pontatlanságokat, hogyan legendásítottak, és ezek az információk aztán hogyan kerültek át, a – kétségtelenül nehezen felkutatható – források ellenőrzése nélkül a későbbi, a Kováts-életművet feltárni és értelmezni kívánó tanulmányokba.

Az egyik cél tehát „az évszázadok alatt kirajzolódó Kováts-kép lehető legapróbb részleteire való szétbontása, majd lépésről lépésre történő újbóli megalkotása” (8), a bizonyíthatóan téves információk korrigálása. Orosz Andrea a fentebb említett közvetlen forrásokból kiolvasható hi-

ányos képet árnyalja és dúsitja számos közvetett forrást (iskola- és helytörténeti munkákat, egyházi iratokat) bevonva. Az olvasó egy percig sem érzi, hogy maga alá temeti ez az elképesztően sok adat; a szerző bravúrosan, a szerteágazó és új értelmezési utakat megnyitó információkból úgy alakította ki saját narratíváját a dunántúli költőről, hogy a tudományos megalapozottság és módszertani következetesség mellett felvillantja egy izgalmas és fordulatok detektívtörténetként való olvasás lehetőségét is. Az olvasó követi a nyomozó kutatót levéltárról levéltárra, Budapestre, Pápára vagy Csurgóra.

Már a Kovátsról szóló legelső adat, születésének időpontja, amit a lexikonok többnyire 1780. április 1-jére tesznek, pontosításra szorul. Ez az információ ugyanis a tótvázsonyi keresztelési anyakönyvből származik, a református keresztelési szokásokat figyelembe véve nem valószínű, hogy a keresztelés a születése napján történt. Néhány kéziratos életrajz ugyan márciust említ, de mivel nem ellenőrizhető a forrásuk, ezért – legalábbis egyelőre – a nyomozónak el kell fogadnia, hogy nem fog fény derülni minden részletre. Ilyen a Kováts nemesi származása körüli bizonytalanság is. A kéziratos életrajzok említik ugyan, és Kováts felsőöri tanítószkodása idején fontolgatja a nemesi felkeléshez való csatlakozást, *A kopottabb nemesekhez* című versének utolsó két sorában pedig így fogalmaz:

Én nemes vagyok, de nem tudom, a nagy Nem'
Fényétől megvakult Apám az e', vagy nem!

Orosz azonban óvatosan kezeli az életmű ráolvasását az életrajza, helyette nagyon alaposan nézi végig a keresztelési anyakönyvet, Tótvázsony helytörténetét és az 1780-as nagy nemesi összeírást az apa, Kováts Sándor származása után kutatva, ám sem ezekből, sem Kováts keresztszüleinek társadalmi rangjából nem lehet biztos következtetést levonni a nemesi származás (vagy csupán nemesi öntudat) meglétére vagy annak hiányára. Az egyéb, megbízhatónak számító források, nyomravezető dokumentumok – és itt újra eszünkbe juthat a detektívregény analógiája – a lehető legrosszabb helyeken hiányosak: a pápai kollégium felvételi könyve, ahol az apák származását és foglalkozását is feltüntették, épp azon a lapon rongált, ahol Kováts neve szerepelne. Hasonló bosszantó akadály, hogy Kováts első rektori kiküldetésének pontos dátuma az egyébként nagyon precíz pápai *Kiküldetési könyv*ben csak az ő neve mellett nem szerepel, vagy az, hogy Horvát István, a pátkai rektorkodás alatt megismert barát, éppen azután kezdett el naplót írni, többek között gyakori pátkai látogatásairól is, miután Kováts már távozott a faluból. A később tárgyalandó periratból pedig hiányzik az ítéletet kihirdető dokumentum.

Az életrajzhoz visszatérve, a tótvázsonyi – és feltételezett, de meg nem erősített veszprémi – tanulóéveket a pápai kollégista időszak követte, Orosz betekintést nyújt a diákok ellátásának körülményeibe, a legáció és a rektorkodás intézményébe is, amely egyben pénzkeresési lehetőséget is jelentett a kollégium diákjainak. Kováts először – tanulmányait megszakítva – Felsőöron tanítószkodott, ez költőként is termékeny időszaka volt. Bár autográf kéziratát csak később, a következő, már a pápai tanulmányok befejezése utáni pátkai rektorkodása idején kezdte el írni, ebbe korábbi versei is bekerültek, nem kronologikusan, de szinte minden esetben feltüntetve a keletkezés évét.

A kevés közvetlen forrás azt is jelenti, hogy minden bennük lévő információ felértékelődik. Az említett insurrectióhoz való csatlakozás terve például egy felsőöri, részben ellene szóló pa-

naszlevélből derül ki. Az irodalomtörténet számára ismert volt az, hogy a kéziratos versgyűjteményekben gyakran tűnik fel egymás mellett Kováts József és Beretzky Márton neve, előbbi *A ki cs[apott] mester éneke* című verse (ami datálatlan, így nem lehet tudni, hogy valós élmény alapján írta Kováts, vagy a korban kedvelt témát dolgozta fel) sokszor szerepel egy versgyűjteményben Beretzky hasonló témájú versével. De arra, hogy ők már jóval korábban ismerték egymást, Orosz kutatása mutat rá. Kováts neve Felsőörről Pápára való visszatérése után egy erkölcsi kihágás kapcsán megfogalmazott levélen tűnik fel, két társával, Beretzky Mártonnal és Péterrel együtt. Ez úgy is érdekes adatokkal szolgál, hogy az előzményeit nem lehet rekonstruálni (azon túl, hogy egy feljebbvalójuk kritikáját nehezményezték), azonban kontextuálizálni lehet a kollégiumi szigorra és belső szabályokra, kihágásokra és büntetésekre való kitekintéssel. A három aláíró közül csak Kováts folytathatta tanulmányait Pápán, két társát elbocsájtották. A történetben sajátos csavar, hogy a Beretzky testvérekkel Kováts ezek után személyesen már nem találkozott, azonban versei Beretzky Mártonéival többször kerültek egymás szomszédságába egy-egy kéziratos énekeskönyvben. De pontosításra, kiegészítésre szorul az is, amit a lexikonok a (különben Csokonai-hatást mutató) Fanni-versek kapcsán rögzítettek, azaz, hogy műzsája annak a városhídvégi prédikátornak, Kállai Andrásnak a mostohalánya, aki mellett a költő a pátkai rektorkodás, majd egy rövid tótvázsonyi hazatérés után segédlelkészkedett. Ezzel szemben a források azt bizonyítják, hogy Kováts 1805-ben került Városhídvégre, míg az első Fanni-verset 1804 nyarán írta.

A különböző típusú források széles körű bevonása és a módszeres forráskritika következtében kirajzolódik egy árnyalt kapcsolatháló, aminek része Kováts is, még ha közvetetten is, és még úgy is, hogy csupán két címzettnek küldött három levele maradt az utókorra. Az egyik címzett Horvát István, a pátkai rektorkodás idején szerzett barát. Megismerkedésükről sajnos nincs adat, de Horvát későbbi naplójából kiderül, hogy a pátkai évek után is számon tartotta a költőt és tudott nyomtatásban megjelent verseiről is. Az első, a *Poéta és Múza* a pátkai időszak elején jelent meg a *Magyar Kurir* 1802. június 29-i számában, ez minden bizonnyal valamekkora ismertséget is jelentett abban az időszakban, amikor a *Kurir* mellett egyetlen másik magyar nyelvű lap jelent meg, a *Magyar Hirmondó*. Néhány évvel később, 1805-ben a *Kurir* két további versét is leközölte, egy Festetics Györgyhez írt alkalmi költeményt és egy üdvözlőverset Csokonai *Anakreoni Dalok* kötetének megjelenésére. Horvátnak írt, 1806-ra datált leveléből tudjuk meg, hogy Kováts szerette volna, ha más versei is megjelennek nyomtatásban, kérte barátját, aki ekkor a *Hazai Tudósítások* állandó munkatársának számított, hogy juttassa el azokat a főszerkesztő Kulcsár Istvánhoz. A versek végül nem jelentek meg, feltehetően azért, mert nem illeszkedtek a lap profiljába. Ahogy az az életrajz sem jelent meg végül a *Tudományos Gyűjteményben*, amit Jókai Mór apja, a Kováts-verseket kedvelő és gyűjtő Jókay József írt valamikor 1819 és 1824 között, és valószínűleg ugyanennek a Horvát Istvánnak küldte el, aki ekkor a *Tudományos Gyűjtemény* állandó szerzője volt (a kézirat Horvát hagyatékában maradt fenn).

A másik két levél címzettjével, Szemere Pállal is kusza kapcsolat rajzolódik ki. Az irodalomtörténet felől megközelítve azt látjuk, hogy amikor 1890-ben a Kisfaludy Társaság megbízásából Szvorényi József megjelentette Szemere költeményeit, *Kováts Józsefhez* című versét a gunyoros versek közé sorolta, amiben a mesterkedő Kováts csal csipkelődik. Ezt a vakfoltot számolja fel Orosz, Kováts Szemerének címzett levelét is segítségül hívva, amikor rámutat, hogy Szemere valójában költőbarátságot kezdeményezett azóta elkallódott levelével és a kéziratos gyűjtemé-

nyeknek köszönhetően megőrzött versével, amire Kováts levélben és verssel is válaszolt. Mindez azért is különösen fontos irodalomtörténeti adalék, mert a későbbiekben, miután Szemere Kazinczy köréhez került közel, Kovátsot pedig a kaposvári börtönbe zárták be, nemcsak megszakad a kettejük közötti kapcsolat, hanem Szemere tulajdonképpen megtagadja költőtársát. Egy 1809-ben Kazinczynak írott levelében fogalmazza meg, hogy szégyenkezik korábbi irodalmi ízlése miatt (mindeközben Kazinczy, aki nem sokkal korábban, Kováts halála után Sárközy Istvántól megkapta néhány versét, nem mond ítéletet róla), majd amikor 1835-ben megjelenik Kováts verseinek második nyomtatott kiadása, benne Szemerének címzett válaszversével, Toldy Ferenc kérdésére ezt a kitérő választ adja: „Én nem láttam, nem ismertem. Másoktól hallék felőle egyet s mászt.” (236)

Továbbszöve a kapcsolathálót, Sárközy István, Pálóczi Horváth Ádám, Széchényi Ferenc, a már említett Kazinczy – mindannyian feltűnnek kisebb-nagyobb szerepekben a dunántúli költő életének utolsó szakaszában, ami a kaposvári bebörtönzéssel és korai halálával ért véget. A perirat a mikrohistoriográfia hálás forrása, gondoljunk csak Martin Guerre-re vagy Menocchióra, a 16. századi olasz molnárra. Nemcsak egy egyedi eset és annak ellentmondásai, párhuzamos elbeszélései jelennek meg benne, hanem egy közösség gondolkodásmódjára, szokásaira és normáira is következtethetünk. Hogy pontosan mi történt 1807. november 2-án Som község katolikus templomában, mit cselekedett három református ifjú, a helyi Kiss István iskolamester és Kozma János jegyző, valamint a szomszédos Városhídvégről idelátogató Kováts József, szinte lehetetlen pontosan rekonstruálni. Történt egy büntett a katolikus templomban, három református „garázdálkodott”, egyikük elvitt egy gyertyát, egy másikuk a pipáját gyújtotta meg egy gyertyával, indulatok törtek ki, a katolikusok panaszt tettek, és elindult a per. Az egymással ütköző visszaemlékezések és tanúvallomások a felekezetek közötti erővonalakat is kirajzolják. Első körben, láthatóan nem túl árnyalt módszerrel, hat katolikus tanút hallgatnak ki a per során, Pálóczi Horváth (aki ekkor Somogy vármegye törvényszéki táblalabirája és a megyei protestáns egyházközség kurátora volt) közbenjárására rendeztek egy második kihallgatást vegyes felekezetű tanúkkal és részletesebb kérdésekkel. Csak itt derült ki az eset megítélésében egyáltalán nem mellékes somi halottak napi szokás is, amikor a férfiak felekezettől függetlenül gyűltek össze a katolikus templomban, majd éneklés után bort ittak. Horváth remélte és javasolta, hogy egyházi és ne világi törvénykezés szerint járjanak el az esetben, de mivel a gyertyalopás szentségtörő lopásnak számított, és erről a világi törvények ítélték, kevés esély látszott a három ifjú megsegítésére. Sárközy István ekkor Széchényi Ferenc, Somogy megye főispánja közbenjárását is kérte, figyelmébe ajánlva Kováts neki címzett ódáját, de a vele szemben a megyében már korábban kialakult ellenzéki tábor támadásai és vádjai miatt ő sem tudott segíteni (az viszont, hogy a vers 1808-ban megjelent nyomtatásban Sopronban, valószínűleg neki köszönhető). A periratok plurális elbeszélésein túl Orosz a kodifikálatlan büntetőjogból következő korabeli törvénykezés bonyodalmaival és visszásságait, a szokásjog döntő szerepét is felvázolja, és miután a három ifjút börtönre ítélték, kitér a börtönökben uralkodó körülményekre is. Kováts 1809 januárjában halt meg, halotti anyakönyvi kivonat hiányában nem eldönthető biztosan, hogy a halál okára vonatkozó két feltételezés közül – másfél hónapos betegeskedés vagy önkíeheztetés – melyik igaz. Sárközy dísztemetést rendezett neki.

Kováts korai és sajátos körülmények közötti halála valószínűleg hozzájárult verseinek kéziratok terjedéséhez. Nyomtatásban a már említett négy versen kívül a többi csak posztumusz je-

lent meg, Fördös Dávid kiadásában (1817, majd 1835), aki minden bizonnyal a Sárközynél lévő autográf gyűjteményből másolhatta ki. Ahogy Orosz is felhívja rá figyelmet, Kováts egyfajta háttérhelyzetben helyezhető el a kéziratosság és a nyomtatott kultúra, a közköltészet és a műköltészet között. Bár versei természetesen műköltészeti alkotások, terjedésük, variálódásuk a közköltészet mintáit követik. Ugyanakkor az is fontos, hogy a nyomtatott szövegek ne „takarják ki” a kéziratos terjedőket. Kováts népszerűsége valójában utóbbiak alapján mérhető fel, a két kiadás példányszámáról, olvasóközönségéről nincsenek adatok. Arról viszont igen, hogy száznál is több kéziratos versgyűjteményben lelhetőek fel a versei, még ha a kutatást nehezíti az is, hogy időnként név nélkül bukkannak fel, vagy éppen Háló Kováts Józseffel, Csokonai költészeti tanítójával keverik össze. Orosz (Csörsz Rumen István Csokonaival kapcsolatos hasonló kutatásának mintájára¹) népszerűségi mutatót állított össze, ebből látszik, hogy legnépszerűbb versét, *A festett-orca* című vénasszonycsúfolót a Fördös-féle kiadások nem tartalmazzák. A nyomtatott életmű éppen ezért is csalóka: Fördös a válogatással profiltisztítást is végzett, miközben Kováts ennél változatosabb témákban mozgó költő volt. Kiadásába 41 vers került, kimaradtak a satírák, az asszonycsúfolók és a cenzúra elkerülése miatt a politikai versek is. Az életmű a jelenlegi források alapján 56 versből áll.

Orosz Andrea mikrotörténeti és társadalomtörténeti módszertani alapossggal konstruálja meg Kováts Józsefet mint „társadalmi jelenséget” (Szilágyi Márton írói biográfiáinak inspiráló hatását kiemelve). Visszaírja kora társadalomtörténeti kontextusába, megváltoztatja a nézőpontot, amivel a mára elfelejtett, de legalábbis az irodalomtörténet perifériájára szorult költőre tekintünk, aki rövid élete során, amit néhány dunántúli város között élt le (lásd a kötet belső borítóján lévő térképet), mégis benne volt az irodalmi körforgásban, halála után, amint versei bekerültek a kéziratos másolatok áramába, ma már nehezen elképzelhető népszerűségnek örvendett. De ott van Kazinczy, Szemere levelezésében, ódát írt Széchényinek, hivatalos megjelenése előtt üdvözölte az *Anakreoni Dalokat*, említi őt Arany, Jókai haláláig őrizte apja által összeállított versgyűjteményét, és megidézte alakját az *És mégis mozog a Föld* című regényében, Kosztolányi pedig a *Nyugatban* írt róla. Az életrajzot és életművet a lehető legrészletesebben feltérképező kötet egyszerre előtanulmány a versek készülő kritikai kiadásához és önálló monográfia, egy jól dokumentált nyomozás eredménye.

1 Csörsz Rumen István, „Csokonai közkézen, avagy egy költő kéziratos toplistája”, in „S végre mivé lesz-e?": *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Ráció – Tudomány 10, 278–294 (Budapest: Ráció Kiadó, 2007).